

Och, zei ik in het voorbijgaan, alsof ik antwoord gaf op een vraag, ik schrijf over een land. Het heet Doggerland en staat ook wel bekend als Noordzeeland, want dat is waar het ligt, onder wat nu de Noordzee is. Het ontstond na de laatste ijstijd en naarmate de temperaturen stegen werd het een verbluffend vruchtbaar landschap met rivieren en meren, zacht glooiende heuvels en beschutte dalen, riet- en zoutmoerassen in het laagland, bomen op de hoger gelegen delen en een welig tierend leven: vissen, vogels, dieren en ook mensen, een volk dat nauwelijks sporen heeft nagelaten. Ze beschikten over wapens van hout, botten en steen, kano's die uit boomstammen waren gesneden, honden die hen hielpen bij het werk, en hun doden begroeven ze ook wel eens naast die honden. Maar het ijs bleef smelten, met als gevolg dat het peil van het zeewater dramatisch steeg – het is onvoorstelbaar hoe snel dat ging, met misschien wel meer dan twee meter in een eeuw tijd – en het land werd overstroomd, vertrouwde plekken kwamen onder water te staan of werden onbereikbaar. Zevenduizend jaar geleden had je nog het eiland Doggerbank, tot ook dat verdween.

En, ga ik verder, in vervoering gebracht door het hele idee, ik schrijf ook over wat er lang voor die laatste ijstijd gebeurde op datzelfde grondgebied. Ik ga terug tot de eerste mensen die daar leefden, niet ver van mijn eigen huis: kortgeleden werd daar in de buurt van een bungalowpark een verzameling bewerkte vuurstenen gevonden, en een

eindje verderop langs de kust een oprisping van gefossiliseerde voetstappen, in wat ooit de zachte modder van een estuarium was geweest, een riviermond. Vijf mensen die daar zo'n negenhonderdduizend jaar geleden hadden rondgescharreld, waarschijnlijk om planten en schaaldieren te verzamelen.

Mammoeten, zei ik, grote kuddes die rond dwaalden over de grasachtige steppen, in de periode dat Engeland deel uitmaakte van de Euraziatische landmassa. Ik heb heel veel botten van mammoeten verzameld, net als van andere uitgestorven dieren; je kunt het best op zoek als het heeft gestormd en de randen van de kliffen zijn afgekald, dan komen de geheimen aan het licht die ze bewaren, maar ik vergeet dan vaak te gaan. Wel vond ik kort geleden een mooi stenen bijblad. Het ziet eruit als niets bijzonders, totdat je hem in je hand neemt en voelt hoe goed het past, hoe scherp het is.

Natuurlijk vraag ik me af wat ik daar in vredesnaam aan het doen ben, rondbanjerend als een spook door een landschap van zo lang geleden, en dit is misschien het antwoord, of in elk geval een deel van het antwoord: ik ben niet heel bang voor mijn eigen dood, maar wel voor de dood van bossen en oceanen, voor de verontreiniging van water en lucht, het idee dat we op een ramp afstevenen waaraan geen ontsnapping mogelijk is. Ik troost mezelf met de gedachte dat het niets nieuws is: het klimaat is al vaker veranderd, variërend van extreem heet tot extreem koud; de zeespiegel stijgt om het land toe te dekken en trekt zich terug om datzelfde land in een andere vorm te onthullen; levende wezens doen hun intrede in al hun vreemde hoedanigheden, vastbesloten om te overleven,

en sommige soorten houden stand, maar andere niet.

Ik vraag me nu af of het misschien beter is je de eeuwigheid voor te stellen als iets wat teruggaat in de tijd, in plaats van vooruit. Door er op zo'n manier tegenaan te kijken, ervaar je niet langer de onzekere angst voor wat de toekomst in petto heeft, en in plaats daarvan word je gewezen op de enormiteit van wat ons allemaal is voorgegaan: een ontzagwekkende stoet van talloze levensvormen die zich langzaam tot in het heden heeft ontwikkeld. Je hoort al bijna de liederen die ze zingen.

En er is nog iets anders. Een paar jaar geleden is mijn man gestorven. Hij is weg en toch is hij nog steeds dicht in de buurt, vlak onder het oppervlak, als het ware, dus misschien probeer ik ook een glimp van hem op te vangen binnen die grote kluwen van alles wat uit ons zicht is verdwenen.

EAST ANGLIA

Noordzee

Holme-next-the-Sea

West Runton

De Wash

Hunstanton

Cromer

NORFOLK

Great Yarmouth

Norwich

Lowestoft

Covehithe

Southwold

Dunwich

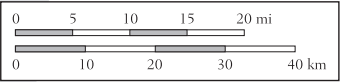
SUFFOLK

Aldeburgh

Ipswich

Bawdsey

ESSEX

INHOUD

DEEL I – Oude tijd

13

DEEL II – Middentijd

149

DEEL III – Een mum van tijd

249

Dankwoord

341

Register

343

DEEL I

Oude tijd

Ze wenken me toe vanaf de andere oever.
Ik hoor ze roepen: 'Zoek het pad dat over het
water leidt!
De oversteek is minder moeilijk dan je zou
denken!'

Ik had niet verwacht dat het zo zou zijn.

Charles Causley, *Eden Rock*

1

Op een kalme dag kijk ik uit over de Noordzee. Het zeeoppervlak is als een grijze huid die alles toedekt, zachtjes in- en uitademend.

Terwijl ik daar sta, begint het water waardoor ik van het vasteland aan de overkant ben gescheiden zich terug te trekken, alsof er een stop is losgetrokken. Er doemt een uitgestrekt landschap op: lage heuvels en brede dalen, kronkelende rivieren, meren in hun bekkens.

Het land lijkt eerst nog kwetsbaar en kleurloos, maar komt dan huiverend tot leven. De vogels in de lucht kringelen omlaag om neer te strijken en hun reis te onderbreken. Zaden schieten wortel. Riet- en zoutmoerassen strekken zich als een schaduw almaar verder uit over het verse slijk. Hogerop verschijnen kleine bomen. De rivieren stromen weer en vissen reppen zich door het water naar een verder weg gelegen zee. De meren van weleer stromen vol, dieren rukken op om het territorium te verkennen, en ook mensen, want dit is een tijd van mensen.

Ik mis het moment van de omslag, maar de zeespiegel begint te stijgen. Schiereilanden worden eilanden, eilanden verdwijnen spoorloos, rivieren breken door de oevers heen die bepalend voor ze waren. Het laagland komt onder water en zelfs nog voor de hoger gelegen bomen omvallen, sterven ze al af vanwege het zoute water waarin ze staan. Dieren en mensen moeten vluchten, als ze dit willen overleven. Het riet en de moerassen houden nog iets langer stand, tot ze ten onder gaan.

Ik sta op het strand, dicht bij het water, en kijk uit over het ademende oppervlak van de Noordzee. Verspreid over het zand liggen dikke, turfachtige plakken aarde met daarin de wortels en gebroken stengels van dat aloude riet. Ik raak een stukje mammoetbot op, bruin en zwaar, nog steeds met de honingraatstructuur die toeliet dat het bloed en weefselvocht zich door het levende lichaam verspreidde. Ik raap een schelp op die is versteend. Ik zoek vuurstenen die zijn bewerkt tot wapen of gereedschap.

Het is al laat. Ik ga naar huis.

2

Ik woon dicht bij de zee en de zee waar ik dichtbij woon strekt zich uit over een land dat we tegenwoordig Doggerland noemen. Dat land heeft heel wat incarnaties doorstaan: warm en droog, nat en moerasachtig, koud en ingesloten door het ijs, maar gedurende het grootste deel van zijn lange bestaan sloeg het hoe dan ook een brug tussen Engeland en het Europese vasteland.

Veel van de fragmentarische aanwijzingen voor hoe dat land eruitzag liggen verborgen onder de zee, maar verspreid over het zand, de klei en de kiezels van het land is er ook het nodige te vinden. Er ligt een oertijd onder mijn voeten en als ik in de aarde ging graven, zou het verleden laag na laag aan mij worden blootgesteld.

De kustlijn hier is kwetsbaar en onbeschermd; een storm kan hele brokstukken van de zachte kliffen doen afslaan en dan zie je stroken felgekleurd zand en een deinende sliert van schelpen, gevolgd door een baan met kiezelstenen en daarna klei. En botten. Nog maar een paar weken geleden vond ik een gefossiliseerd puzzelstukje van een oeroud zeedier in een veld waar wortels werden verbouwd, en ooit trof ik een mensenschedel aan, vol opeengepakte aarde waaruit de wortels van plantjes groeiden.

Ik verzamel deze geschonden schatten al vele jaren en als ik ze bekijk of op verschillende manieren rangschik, lijken ze deel uit te gaan maken van mijn eigen gedachtegang, van wie ik ben.

Er bevindt zich een vijver in het weiland achter dit huis. De eerste keer dat ik hem zag, was het één grote modderpoel met wat verbrijzelde geraamtes van dode bomen en in een uitzonderlijk droge zomer lukte het me daar een emailen theepot uit op te vissen, en een gave victoriaanse inktpot met dat mooie crèmekleurige glazuur van aardewerk. Tegenwoordig is het een diepe, schone vijver, omrand door gewone dotterbloemen en her en der bevolkt met een familie waterhoenders. De hoge plataan daar vlak in de buurt heeft een rare kronkel in zijn stam, teweeggebracht door een bakstenen schoorsteen die daar nog een tijdje is blijven staan, als laatste getuigenis van een oude boerenhoeve.

Begrijp je wat ik hier aan het doen ben? Het is een oefening: ik kijk naar de boom en zie de afwezige schoorsteen, ik kijk naar de vijver en zie de modderpoel. En vervolgens zet ik weer een stap naar achteren: de boom is nog niet tot wasdom gekomen en de vijver is bezaaid met een wriemelende massa kikkervisjes, in de periode dat het in deze contreien was vergeven van de kikkers en padden. Ik probeer een glimp op te vangen van een grijs silhouet: de koekoek die hier niet meer komt om de terugkeer van de lente aan te kondigen. Ik hoor de stilte en vul die met het onvaste klokgelui dat die koekoek voortbrengt.

Ik loop een eindje verder door, naar een weiland genaamd Castle Meadow: volmaakt rond, omzoomd door eiken en afgebakend met een greppel die in de winter met water volloopt. Ik stel me een kasteel voor, simpel als op de tekening van een kind, en zie paarden die wagens voorttrekken, honden die daarachteraan draven,

mensen die onder een poort door lopen, maar ik word afgeleid en ze verdwijnen.

Ik loop naar het veld dat we de ‘vlinderweide’ noemden, want als je in de zomer door de paarsgekleurde wikkeliëp die daar welig tierde, zwol er altijd een zacht pastellen wolk op van kleine vlinders, vooral icarusblauwtjes, en als ze daar dan zo rondansten, stelde ik me altijd voor hoe de kinderen daar ooit in megingen. Misschien waren ze op weg om kraaien te verjagen of vuurstenen te sprokelen en op te stapelen. Misschien waren ze blootsvoets. De weide is een tarweveld geworden en de vlinders zijn verdwenen.

En dan door naar het veld daarnaast, waar ik vroeger zoveel fossielen vond, in de tijd dat de dode boer nog leefde. Ik doel op de mopperkont die naar Australië was vertrokken na een schandaal met een meisje uit de buurt, van wie de vader achter in de tuin moest wonen, in het kippenhok, omdat zijn moeder hem uit huis had gezet; hij bracht zijn verbannen vader altijd een bordje eten en ik denk dat zijn boosheid daarmee was begonnen. Hij duldde geen moderne machines op zijn land, met als gevolg dat de fossielen niet bij het ploegen werden verwoest. Door de jaren heen heb ik tientallen versteende zeedieren gevonden in die zware klei, ook wel ‘aanhankelijke grond’ genoemd, omdat hij zich zozeer aan je laarzen hechtte dat je nog nauwelijks je voeten kon optillen, en als ik daar door het veld liep, maakte ik er in gedachten een ondiepe zee van.

Gisteren ging ik zoals zo vaak naar het nabijgelegen dorp Covehithe. Er staat een achttiende-eeuwse kerk binnen de ruïne van een veel oudere kerk. Langs die kerk loopt een smalle weg die regelrecht op zee afstevent, maar

hij eindigt in het niets, want aan de rand van de klif is die weg als een cracker afgeknapt: een laagje asfalt en beton dat uitsteekt over de afgrond, en telkens als het een paar keer hoogtij is geweest, is die aanblik weer veranderd.

Ik volgde het pad van het dorp naar de kust. Meeuwen maakten een duikvlucht of hingen stationair in de lucht alsof ze kleine haakjes in hun rug hadden, verbonden met elastische touwtjes. Een torenvalk: een fonkeling van geelbruine veren. De laatste oeverzwaluw.

Ik heb hier ooit een nacht op het strand geslapen, met mijn eerste man naast me en ons tweede kind dat bewoog in mijn buik. We lagen op en onder een dekbed en ik herinner me nog hoe langzaam de zon opkwam, hoe de gakkende en krijsende ganzen in langgerekte vluchten over ons heen trokken. Het kabaal daarvan maakte de overstap naar mijn dromen.

Het moet rond dezelfde tijd zijn geweest dat ik een bevriend stel hand in hand en lachend de ondiepe zee in zag stappen en voor het eerst drong tot me door dat ook zij op hun manier jong waren geweest, hoewel ze al net zo oud waren als ik nu. De vrouw was kort daarvoor voor kanker behandeld en die had haar bijna het leven gekost, en om zichzelf door haar herstelperiode heen te slepen was ze bezig in haar tuin een vuurstenen muur te bouwen; elke dag ging ze naar het strand om een grote steen uit te zoeken die ze naar de auto droeg, mee naar huis nam en op zijn plek metselde, en naarmate de muur hoger kwam, keerden haar krachten terug.

Ik zag ooit een piepklein zwart object, hard en glanzend als gepolijst git, ingeklemd in de zandstenen klif. Ik trok het er als een splinter uit en het bleek een gefossili-

seerde pop te zijn. Ik zag de strak opgevouwen vleugeltjes en twee kringetjes met daaronder de nog altijd gesloten ogen van een beestje dat er nooit toe was gekomen zich uit zijn cel te bevrijden om een mot of vlinder te worden.

Hier vond ik mijn eerste stukje mammoet: een vrijwel complete ruggengraatwervel. Hij ligt op een vensterbank, naast een prachtige stenen bijl van hetzelfde strand en een andere bijl die mijn zoon – dezelfde die zich bewoog in mijn baarmoeder toen ik naar de ganzen luisterde – kortgeleden heeft opgepikt uit het slijk van de Thames, dicht bij het Tate Modern. Langs dat deel van de Thames worden zoveel vondsten gedaan dat het volgens sommigen geen toeval kan zijn, dat het offers waren aan goden die zich voor zulke geschenken moeten hebben geïnteresseerd.

Gisteren leek de kust zwaar toegetakeld. Hele brokstukken van het land waren naar beneden getuimeld, soms met een pluk jong gras erop of suikerbieten die net tot wasdom waren gekomen en de vorm hadden van Chinese lantaarns. In de flank van de gehavende klif zag ik een slagaderlijk patroon van afvoerpijpen en rollen prikkeldraad, weermiddelen uit de laatste oorlog of de oorlog ervoor. Voorwerpen verschijnen hier geregeld als bij toverslag uit het niets om dan weer op net zo magische wijze te verdwijnen. Kortgeleden rustte er een soort prehistorisch schepsel op het zand: een zware, lompe betonnen bunker, wat me deed denken aan de laatste scène uit *Planet of the Apes*, als Charles Heston denkt dat hij is teruggekeerd tot het begin der tijden, maar dan de arm van het Vrijheidsbeeld uit het zand ziet steken, compleet met puntige kroon en jarentwintigkapsel, en beseft in de

toekomst te zijn beland, wanneer de stad New York bedolven ligt onder het zand.

Een vriend vertelde me over een nucleaire commandobunker, onder het grasveld van een tuin in het dorp. Ik heb alles van horen zeggen, maar hij schijnt uit de Koude Oorlog te stammen en staat in verbinding met een identiek geval aan de Nederlandse kust. De bunker telt drie verdiepingen en biedt onderdak aan dertig vooraanstaande personen en genoeg gedroogd en ingeblikt voer om ze dertig jaar in leven te houden. Met behulp van een infraroodcamera maakte die vriend een reeks foto's. Op een daarvan zie je een somber huiselijk interieur uit de jaren zestig met een volumineus televisietoestel en twee rechte leunstoelen, bekleed met het type kunstleer dat bekendstond als *leatherette*. Hij heeft ook een foto van een gedrukt vel papier aan de muur met praktische informatie over wat je moet doen en laten, naast een buitengewoon amateuristisch olieverfschilderij van een kerk en een rozige, bloeiende kersenboom, alles tegen de achtergrond van een felblauwe zomerlucht, zodat de mensen onder de grond maar nooit de aanblik zouden vergeten van de wereld die ze waren kwijtgeraakt.

Ik moet almaar aan die bunker denken, die elk jaar dichterbij de rand van de klif komt te liggen, totdat de dag aanbreekt dat hij begint te kantelen en op het strand belandt, en misschien dat vreemdelingen die geen idee hebben waar dat alles voor diende dan naar het puin kijken en een paar dingen zullen meenemen die ze de moeite van het bewaren waard vinden.

3

In 1946 vloog een torenvalk naar binnen door de openslaande deuren van het huis van mijn oudtante. Molly, zo heette ze, en ze kleeedde zich in het zwart, want sinds de dood van haar jongere zus was ze in diepe rouw gehuld, een gebeurtenis waaraan ze zich schuldig voelde: ze had gezegd dat het niet zou regenen, maar dat deed het wel en haar zusje werd verkouden, wat leidde tot de longontsteking die haar het leven kostte.

De torenvalk kwam met de schrik vrij, maar een week later maakte hij eenzelfde duikvlucht in dat glinsterende glazen firmament, en toen was het bekeken. Mijn oudtante liet de vogel opzetten en plaatste hem heel eenvoudig op een witte stok in een wit kastje, met op de achterkant een etiket waarop het verhaal werd verteld van wat er was gebeurd.

Ik zag die torenvalk op de dag dat ik mijn oudtante voor het eerst ontmoette. Ze was al over de tachtig en ik was net vijf. Ze stond in de gang om ons te verwelkomen en toen ik opkeek, keek hij met een olijke blik op me neer. Mijn oudtante zag het gebeuren en vertelde me hoe de vogel was doodgegaan en ik moet een oplettende luisteraar zijn geweest, want toen ze klaar was met haar verhaal zei ze dat ik hem mocht hebben; aan het eind van mijn vakantie kon ik hem meenemen. En dus deed ik dat. Het vitrinekastje stond als een nieuwe kameraad naast me op de achterbank van de zwarte Ford Popular van mijn ouders, helemaal van Northumberland tot aan Londen.

Hij is altijd bij me gebleven, heeft me mijn hele leven vergezeld. Ik heb zijn kwetsbare lijfje overal mee naartoe genomen, gaf hem een plek in de ene kamer na de andere, met pootjes die zich stevig aan zijn stok vastklampten, het kopje schuin en waakzaam, en als onze ogen elkaar troffen, stelde het me gerust dat we beiden altijd min of meer onszelf waren gebleven. Nu staat hij hier boven op een boekenkast. Door het tijdsverloop en het directe zonlicht is de verfijnde bruine tekening van zijn veren verwaagd tot een eenvormige dofwitte en muisgrijze kleur, zoals ook mijn haren bleek en kleurloos zijn geworden.

Na de torenvalk en nog steeds op jonge leeftijd kreeg ik – een eenzellig kind dat eerder geneigd was tot observeren dan praten – de kaak van een vos, met scherpe en gevaarlijke tanden die elk moment konden toeslaan; de schedel van een ram met verwrongen hoorns die aan zijn witte voorhoofd ontsprongen met een felheid die me verbaasde; de enkele geweitak van een hert, de huid van een marmot, het schild van een schildpad en het ontlede lijf van een pad dat mijn grootmoeder van moederskant me met ongewoon ceremonieel cadeau had gedaan. Ik hield nog een tijdje een galago als huisdier, een vriendelijk beestje dat zich verstopte onder het oerwoud van mijn haar en zich tijdens de avonden die we samen doorbrachten aan mijn oren vastklampte. Toen hij plotsklaps doodging, begroef ik zijn kleine lijfje in een metalen blik waar poedermelk in had gezeten en toen ik een paar maanden later zo koelbloedig was om het op te graven was het skelet wit en schoon en keken de gigantische oogkassen me aan met een herinnering aan glasheldere bruine ogen.

Alles spreekt over wat het is geweest: het botje van de poot van een waadvogel roept het beeld op van die vogel aan de overkant van het water, balancerend op zijn eigen spiegelbeeld. De vrijwel gewichtloze schedel van een uil die ik vond toen ik hier voor het eerst kwam wonen, maakt dat ik stilletjes een soortgenoot door de schemering zie dwalen, op speurtocht door de weilanden rond onze tuin, en mijn man staat naast me en we kijken er samen naar, maar als ik wegloop, blijft hij achter bij de poort, de plek waar we die avond stonden.

Er stond vanmorgen een bleke en vrijwel doorzichtige maan. Het is een buitengewoon herfstachtige lucht geworden. Nog even en dan is mijn man twee jaar dood, maar door de zonderlinge mathematica van zijn afwezigheid neemt zijn leeftijd met het verstrijken van de tijd niet verder toe. 's Nachts strek ik wel eens mijn hand naar hem uit en wacht ik totdat ik bijna zeker weet dat er een hand is die dat beantwoordt, hoewel ik hem niet kan voelen. Ik weet zeker dat dit heel gewoon is. Dit is wat mensen doen.

